

І. ПРОФЕСОР ВОЛОДИМИР КУБІЙОВИЧ — ГЕОГРАФ-УКРАЇНОЗНАВЕЦЬ, ОРГАНІЗАТОР НАЦІОНАЛЬНОЇ ГЕОГРАФІЧНОЇ НАУКИ ТА ОСВІТИ

УДК 911.3(092)

ВОЛОДИМИР КУБІЙОВИЧ – ГЕОГРАФ-УКРАЇНОЗНАВЕЦЬ

Павло Штойко

Львівський державний університет фізичної культури імені Івана Боберського, м. Львів

В публікації висвітлені деякі з основних напрямків наукової діяльності Володимира Кубійовича. Підкреслено в його інтерпретації наступні положення: 1) наука – нерозривна складова національної культури; 2) в ній самостверджується і самореалізується духовність народу; 3) служіння науки і розвиток держави розглядається в системній площині; 4) українські ґрунтовні праці географічного змісту ставили перед собою найголовніше завдання – «науково доводити відрубність і самобутність українського народу, української території, теоретично обґрунтовуючи право українського народу на свою державу»; 5) звернуто увагу на актуалізацію праць В. Кубійовича у контексті сьогодення.

Ключові слова: українська наука, наукові установи, національна приналежність, культура.

VOLODYMYR KUBIYOVYCH AS A GEOGRAPHER AND UKRAINIAN STUDIES SCIENTIST

Pavlo Shtoyko

Ivan Boberskyi Lviv State University of Physical Culture, Lviv

The publication outlines some of the main areas of scientific activity of Volodymyr Kubiyovych. The following provisions in his interpretation are emphasized: 1) science is an inseparable component of national culture; 2) the spirituality of the people asserts and realizes itself in it; 3) the operation of science and the development of the state is considered in the systemic issues; 4) Ukrainian fundamental works of geographical content set themselves the most important tasks – «to scientifically prove the isolation and originality of the Ukrainian people, Ukrainian territory, theoretically substantiating the right of the Ukrainian people to their state»; 5) attention is drawn to the actualization of certain studies of V. Kubiyovych in the context of the present.

Key words: Ukrainian science, scientific institutions, nationality, culture.

Вступ. Володимир Кубійович вважав здобутки науки вкрай вагомими для утвердження культурних цінностей, які є чи не єдиними «репрезентантами бездержавників» [2, с. 569]. Подібні роздуми він висвітлив у праці «Думки до культурної політики української діаспори», де стверджував: «наука – вільна, і український учений може займатися будь-якими проблемами, які для нього милі й близькі, але українські наукові установи мусять організовувати працю над проблемами, які мають політичний сенс, які нам потрібні для визволення України, які розбивають фальші советської науки» [3, с. 625]. Вчений заохочував adeptів до праці над українознавчими студіями, наголошуючи: «Ми маємо слово «Україна» на устах, замало в серці, а ще менше творимо для Вітчизни щось реального. Ми говоримо «якось то буде, ми самовдоволені і самі собі кадимо. Ми, старші, робимо ряд посунень, які не можуть притягнути молодь до українства і виплекати в ній любов і посвяту для України» [3, с. 627]. Отже, недостатньо лише відтворювати історичні процеси державотворення українців, опертих навіть на приклади всезагальної справедливості.

Виклад основного матеріалу. У листі Володимира Кубійовича до Василя Мудрого (Мюнхен, 15.12.1947 р.) зазначено, що українська наука на еміграції має завдання аналогічні до української політичної еміграції. Вона неминуче пов'язана з розвитком духовних цінностей, «яких не можна витворювати у вільний спосіб на рідній території та бути амбасадом української справи перед загрою. З найрізномірніших проблем повинна українська

наука опрацьовувати в першій мірі ці проблеми, які є для нації зокрема актуальні і потрібні» [3, с. 714].

Для успішного розвитку української науки В. Кубійович пропонував об'єднати НТШ і УВАН в одну установу під назвою «Наукове товариство імені Шевченка – Українська віслюка академія наук» (Лист Володимира Кубійовича президентові УНР Андрію Лівницькому, Мюнхен, 25.12.1947 р.). НТШ залишалося найстарішою українською науковою установою, заснованою 1873 р. у Львові – своєрідною Українською академією наук, яке після його ліквідації радянською владою в 1940 році відновило свою діяльність в 1947 році поза межами Батьківщини. У листі до д-ра Петра Саварина (Едмонтон, 2.07.1976 р.) висвітлено роль інституту («канадських українців»); на нього покладалось «всеукраїнське завдання»: «відповісти на все це жахливе, що роблять з української культури прокляті російські большевики» [3, с. 905]. Зважмо, що й досі представники чужих народностей на шкоду нам, українцям, виконують державотворчі функції. Важливо усвідомити найголовніше, що не партійна, а національна єдність є основою побудови національної держави. Системна аналітична праця, сподіємось, навчить нас критично мислити і поверне віру в себе як незламний стрижень українзації всього суспільства. Єдиною умовою безпеки виживання В. Кубійович вважав утвердження національної гідності, незалежної думки й самоповаги, без яких немає інтелігенції (їх замінюють поліцейські). Суспільство хворе і здеморалізоване страхом, брехнею та корупцією.

У 1930–1933 рр. після розгрому ВУАН і перетворення її на Академію наук УРСР НТШ стало єдиним вільним репрезентантом справжньої незалежної української науки. Українські наукові установи «або були зліквідовані, або замість репресованих українських працівників цих інституцій туди послали здійснювати партійну русифікаційну лінію своїх людей, які часто з справжньою наукою нічого спільного не мали. Найважче налягла на українську науку чужа, накинута більшовиками, ненаукова ідеологія з постійними партійними вимогами, з безнастанними чистками, що наукову працю роблять цілком неможливою» [4, с. 631].

Очевидно, є рація в словах: за відступництво несе покару народ, за деспотію, тиранію і війни – людство.

Наукове товариство ім. Шевченка в умовах бездержавного життя нації заступило і Українську академію, і університет, і фахові інститути. Воно гуртувало, особливо за головування проф. М. Грушевського, у свій найкращий період розвитку всіх українських учених різного наукового спрямування до спільної праці й систематично вишколювало молоді кадри українських науковців. Крім того, воно виконувало й іншу вкрай важливу працю. Наукове Товариство ім. Шевченка висувало «українську науку з галицької, а далі вже з всеукраїнської території в широкий науковий світ. Безперечно, заслугою Товариства перед нацією є постійне, протягом багатьох років, підтримування контакту із світовою наукою, чужинними академіями та іншими інституціями чи окремими визначними фахівцями, обмін публікаціями, участь у наукових конгресах. Це все робилося в трудних умовах постійної боротьби з ворожою пропагандою сусідів» [4, с. 633]. Українцям необхідно було не лише зберегти і зафіксувати код своєї пам'яті у наукових джерелах, але й підтримувати його функціонування як неперервний процес.

Українські ґрунтовні праці географічного змісту ставили перед собою найголовніше завдання – «науково доводити відрубність і самобутність українського народу, української території, теоретично обґрунтовуючи право українського народу на свою державу» [4, с. 636]. Бездержавна нація не має майбутнього і приречена на загибель. Українська держава 24 серпня 1991 р. зустрілася з низкою проблем, головна з яких – безвідповідальність «в годину історичного іспиту». Відновлена незалежна, в т. числі й українська національна наука як поняття базується на двох основних принципах: а) на мові і б) територіальній окремості (в радянській реальності – «наукові дослідження на території УРСР і крапка»). На думку Я. Дашкевича, у визначенні поняття «українська наука» відчувається «недостатність і неповноцінність такого тлумачення цілком ясна не лише при синхронному зіставленні територіального принципу з етнічним (наука на українській етнічній території поза межами УРСР, наука українців у країнах розселення), але й при намаганні опрацювати діахронну концепцію історії української науки. Труднощі дуже великі» [1, с. 52].

В. Кубійович у праці «Сучасні проблеми української науки» (Мюнхен–Нью-Йорк, 1948 р.) підкреслює засадниче положення її розвитку: «Поки край в неволі, тільки еміграція може бути носієм вільної, національної думки, тільки вона може виплекати цінності української культури, ідеї, які перейдуть і радянські кордони і піддержуватимуть край в його важкій боротьбі. Тільки еміграція може у вільний спосіб репрезентувати українські інтереси перед чужим світом. Ще більше вона може і має обов'язок відкрити світові очі на небезпеку, що грозить від більшовиків, і допомогти в боротьбі своїм досвідом, здобутим у боротьбі проминулої чверті століття» [5, с. 582]. На його переконання українська наука після Першої світової війни пережила «свій недолугий буйний розвиток». Тоді він охопив Придніпрянщину з утвердженням у Києві Академії наук, в Чехо-Словаччині Український Вільний Університет (Прага) та Українську Господарську Академію в Подєбрадах – опісля Український Технічно-Господарський Інститут, Висока Педагогічна Школа імені Драгоманова (Український Високий Педагогічний Інститут ім. М. Драгоманова). У Галичині ще до другої половини ХХ ст. українська наука утверджувалася в Науковому Товаристві імені Шевченка. Період «буття» української науки в 30-ті роки ХХ ст. змінився періодом «небуття». «На Придніпрянщині в добу репресій проти українського національного світу знищено в першу чергу українську науку і українських учених. Науці відібрали свободу дій, вона перестала бути українською. Зовнішній знак того: Всеукраїнська Академія Наук стає Академією Наук УРСР. В наукових установах за межами батьківщини працювали українські вчені які виконували «почесне завдання посольства української культури, мали інформувати чужий світ про нас і з'єднувати для нас прихильників. Відчувалася економічна скрута в українських інституціях не лише в Чехо-Словаччині, а й в інституціях інших країн – Українському науковому інституті в Берліні, Українському науковому інституті в Варшаві та ін. Наукова робота за будь-яких обставин, як стверджує В. Кубійович, пов'язана з працею в бібліотеках. Особливо важливим, якщо не найважливішим завданням залишалось детальне опрацювання бібліографії україністики, ведення системного реєстру їх праць. Необхідно було «зберегти копії та фотографії найважливіших з них та встановити найтісніші зв'язки бібліотечної мережі, особливо австральної з рештою бібліотек на еміграції». Він вважає одним із головних завдань української науки «показати роль України у вивченні східноєвропейських проблем в цілому та проблем взаємовідносин з ближчими сусідами». В цій міждисциплінарній за змістом праці «повинні брати участь географи, економісти, демографи, соціологи, історики та військові фахівці». Висвітлення основних етапів розвитку української науки необхідно для того, щоб «очистити українську духовність від насильно накиннутих чужих змістів, отже, в першу чергу дати основну критику марксизму, московського комунізму і т.п. – це завдання того самого порядку». [5, с. 591]. Отже, виникає необхідність підтримувати тісні зв'язки українських вчених із ученими інших країн, «вийти цим способом зі своєрідного українського гетто і бути післанцем українського духовного світу.

В. Кубійович як головний редактор «Енциклопедії українознавства» провів порівняльний аналіз багатьох енциклопедичних статей, зокрема «Української Радянської Енциклопедії» (УРЕ), підкреслюючи непродумано-волюнтаристські принципи у визначенні відбору до національної приналежності, що породили надскладні міжетнічні відносини. Посилилась неприхована етнічна (національна) напруженість: громадянами стали, але українцями – ні. Зверніть увагу на аналогічні назви: у нас не «Українська академія наук», а «Національна академія наук України», не «Українська православна церква», а «Православна церква в Україні», не «Російська православна церква в Україні» а «Українська православна церква московського патріархату»... за цими не ідентичними назвами ретельно применшують і нівелюють місце і роль титульної нації в житті України. Як науково можна оперувати поняттями, зміст яких не має точного термінологічного (тематично-фахового) визначення (?).

Кого, до прикладу, редакція «Української Радянської Енциклопедії» (УРЕ), за словами В. Кубійовича, називає українцями? Які критерії їх відбору (?). Очевидно, аналогічні до видачі паспорту «громадянина України», а не як би належало було записати під графою «національність» – «українець», «єврей», «грек», «росіянин» чи ін. Чому місце життя і праці в Україні автоматично дає підставу відносити вченого тієї чи іншої національності до когорти «українських учених». Парадоксальна ситуація: державної мови значна їх частина не знає або не вживає в державних установах і вчити не бажає, історії України не вчить, її географії

як підгрунття патріотизму не усвідомлює, але паспорт, в якому зняли графу «національність» видається громадянину України ніби на цій землі від них, національних меншостей, боюсь вжити слово спільнот, починається націогенез (?). Цей примітивний або зумисно оманливий підхід не дає можливості ретельному демографу вирахувати, до прикладу, відсоток національних меншостей і їх непропорційну «обойму» в нинішньому складі парламенту, влади в тому числі мерів міст ... на відміну від часів УНР, де такий відсоток був прописаний. Ретельного аналізу істориків потребує питання щодо ствердження факту «проголошення незалежності України» чи її «відновлення» (?). Фактично всі африканські країни проголосили незалежність, але де ж тоді наша спадщина і зв'язки з Київською Руссю, Козаччиною, Українською Народною Республікою, Західно-Українською Народною Республікою(?).

Серед різноманітної палітри досліджуваних В. Кубійовичем проблем на особливу увагу заслуговують питання навчання дітей в Україні рідною мовою. Він підкреслював ті «ноухау», які советська влада привнесла в українську школу: «1) в українській школі вивчається російська мова, не зважаючи на «добровільність», бо вона є засіб «міжнаціонального спілкування»; 2) в російських школах УРСР навчають української мови тільки там, де цього виразно батьки домагаються (можна думати, що таких батьків є мінімальний відсоток – як через перевантаження дітей працею та іншими предметами, так і російського шовінізму); 3) в школах меншостей на Україні (румунських та угорських) не вчать української, тільки російської мови; тут навіть не дається батькам можливості вибору. Це значить, що всі меншості в УРСР мають стати засобом русифікації України. Згадана стаття в УРЕ не подає ніякої статистики про стан шкільництва в УРСР за мовою навчання» [6, с. 723]. (Йдеться про статтю «Восьмирічна неповна середня загальноосвітня трудова політехнічна школа» так звучала тодішня назва повної початкової школи в УРСР).

У листі до Мирослава Лапки (21.12.1973 р.) В. Кубійович обґрунтовує питання українських шкіл на еміграції, при цьому стверджує: «Наша культурна політика є дивна (я про це вже давніше і писав, і говорив, і все даліше повторюю): ми маємо високі школи (на яких не має процесу навчання, бо він обмежений до літніх місяців), а ні маємо ні одної (виймок – Рим – папська семінарія із 100 учнями) середньої школи! В Торонто живе 50 000 українців, є центральна українська педагогів, відбувалися роками наради в справі виховного ідеалу українця на еміграції, але не подбали про школу, в якій можна б було виховувати молоде українське покоління. У Німеччині могла бути українська гімназія за державні гроші, але нас інтересували «вищі справи»; в Англії балачки про українську середню школу тривали 10 літ – без результату; ми маємо 15 чи більше українських католицьких ієрархів, але не маємо української духовної (справжньої, а не лише з назви) семінарії – школи і т. д.» [3, с. 890].

Аналізуючи незреалізовані заходи, пов'язані з освітнім процесом В. Кубійович у праці «Про нові можливості української наукової праці в Європі» висловив думку про те, що «всі ті жалі й нарікання тільки на половину слушні. Поки українське, достатнє вже суспільство не дасть засобів на організацію відповідних верстатів праці для тих найважливіших українознавчих дисциплін, до того часу трудно сподіватись поправи ситуації» [с. 602].

В освітній справі В. Кубійович вважає, що «справжнє національне виховання можливе лише рідною мовою» а школи, зрозуміло, мають бути «забезпечені посібниками найперше з української мови і літератури, історії та географії» [7, с. 172]. Саме названі дисципліни закладають перш за все інтелектуально-патріотичний світогляд.

Творчість В. Кубійовича наскрізь енциклопедична – від «Української Загальної Енциклопедії», у якій співпрацював, як організатор і видавець «Атласу України ...» і «Географії українських та сумежних земель» ... до «Енциклопедії Українознавства» (ЕУ), видав її 17 томів, з них 4 томи англійською мовою. Із 21 тому ЕУ – 14 томів українською, 7 англійською мовами. «В. Кубійович є, мабуть, єдиним у світі географом-ученим, що організував близько сотні авторів з різних галузей знань, щоб підготувати таке енциклопедичне багатотомне видання» [8, с. 577]. У листі від 15 червня 1979 року проф. Манолій Лупул (Едмонтон) зауважив, що «ЕУ – АЕУ є одним з найважливіших діл укр[аїнської] діаспори, мабуть, найбільшим. Воно дає цілість знання про Україну, воно примусило радянські чинники видати УРЕ, воно (I том АЕУ-1) є унікальним довідником українознавства в англійській мові – інформатором світу про Україну» [3, с. 915].

Отже, у творчості В. Кубійовича спостерігаємо титанічні зусилля його діяльності як організатора української науки, громадського діяча, і не менш важливо – ученого-географа і картографа. Він розумів – праця на поприщі формування і утвердження національної свідомості і в час миру і війни – головна запорука порятунку і утвердження нації.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. *Дашкевич Я. Р.* Михайло Грушевський і початки організації української науки / Я. Дашкевич // *Вісник АН УРСР*, 1991. – №9. – С. 52–60.
  2. *Кубійович В.* Стан і потреби української науки / В. Кубійович (Передрук з газети «Новий час». – Львів, 1937. – 18 січня) // *Володимир Кубійович. Т. II. Мемуари. Роздуми. Вибрані листи* // Упоряд. проф. О. Шаблія. – Париж ; Львів: Фенікс, Українська академія друкарства, 2000. – 1024 с.
  3. *Кубійович В.* [Листування] / Володимир Кубійович // *Володимир Кубійович. Т. II. Мемуари. Роздуми. Вибрані листи* // Упоряд. проф. О. Шаблія. – Париж ; Львів: Фенікс, Українська академія друкарства, 2000. – 1024 с.
  4. *Кубійович В.* Нарис історії Наукового Товариства ім. Шевченка у Львові (1873–1948) / В. Кубійович [Друкується за виданням : *Історія Наукового Товариства ім. Шевченка. – Нью-Йорк-Мюнхен, 1949*] // *Володимир Кубійович. Т. I. Наукові праці* // Упоряд. і вступна стаття проф. О. Шаблія. – Париж; Львів: Фенікс, Українська академія друкарства, 1996. – С. 604–643.
  5. *Кубійович В.* Сучасні проблеми української науки // *Володимир Кубійович. Т. I. Наукові праці* / Упоряд. і вступна стаття проф. О. Шаблія. – Париж ; Львів: Фенікс, Українська академія друкарства, 1996. – С. 582–598.
  6. *Кубійович В.* Дві українські енциклопедії / В. Кубійович, В. Маркусь. – Вид-во: «Пролог», 1961 // *Володимир Кубійович. Т. I. Наукові праці* / Упоряд. і вступна стаття проф. О. Шаблія. – Париж ; Львів: Фенікс, Українська академія друкарства, 1996. – С. 682–730.
  7. *Кубійович В.* До Управи Об'єднання Українських Педагогів Торонто / В. Кубійович [Рукопис. Архів В. Кубійовича у Сарселі] // *Володимир Кубійович: Енциклопедія життя і творення. – Париж ; Львів : Фенікс Українська академія друкарства, 1996. – 704 с.*
  8. *Шаблій О.* Суспільна географія: у двох кн. Книга 1-а. Проблеми теорії, історії та методики дослідження: [Вибрані праці] / О. Шаблій. – Львів: ЛНУ імені Івана Франка, 2015. – 814 с.
1. *Dashkevych Ya. R.* Mykhailo Hrushevs'kyi i pochatky orhanizaciyi ukrains'koi nauky / Ya. Dashkevych // *Visnyk AN URSSR*, 1991. – #9. – С. 52–60.
  2. *Kubiyovych V.* Stan i potreby ukrains'koi nauky / V. Kubiyovych [Peredruk z hazety «Novyi chas». – L'viv, 1937. – 18 sichnia] // *Volodymyr Kubiyovych. T. II. Memuary. Rozdumy. Vybranylusty* // *Uporiad. prof. O. Shabliya. – Paryzh; Lviv: Feniks, Ukrains'ka Akademia drukarstva*, 2000. – S. 1024
  3. *Kubiyovych V.* [Lystuvannia] / V. Kubiyovych // *Volodymyr Kubiyovych. T. II. Memuary. Rozdumy. Vybranylusty* // *Uporiad. prof. O. Shabliya. – Paryzh; Lviv: Feniks, Ukrains'ka Akademia drukarstva*, 2000. – 1024 s.
  4. *Kubiyovych V.* Narys istorii Naukovoho Tovarystva im. Shevchenka u L'vovi (1873–1948) / V. Kubiyovych [Drukuyet'sia za vydanniam: *Istoria Naukovoho Tovarystva im. Shevchenka. – N'yu-York. – M'un ghen, 1949*] // *Volodymyr Kubiyovych. T. II. Memuary. Rozdumy. Vybrani lysty* // *Uporiad. prof. O. Shabliya. – Paryzh; Lviv: Feniks, Ukrains'ka Akademia drukarstva*, 2000. – S. 604 – 643.
  5. *Kubiyovych V.* Suchasni problemy ukrains'koi nauky / V. Kubiyovych // *Volodymyr Kubiyovych. T. I. Naukovi prac i* / *Uporiad. i vstupna stattia prof. O. Shabliya. – Paryzh; Lviv: Feniks, Ukrains'ka Akademia drukarstva*, 1996. – S. 582–598.
  6. *Kubiyovych V.* Dvi ukrains'ki encyklopedii / V. Kubiyovych, V. Markus'. – Vyd-vo «Proloh», 1961 // *Volodymyr Kubiyovych. T. I. Naukovi prac i* / *Uporiad. i vstupna stattia prof. O. Shabliya. – Paryzh; Lviv: Feniks, Ukrains'ka Akademia drukarstva*, 1996. – S. 682–730.
  7. *Kubiyovych V.* Do Upravy Obyednannia ukrains'kykh Pedahohiv Toronto / V. Kubiyovych [Rukopys. Arkhiv V. Kubiyovycha u Sarseli] // *Volodymyr Kubiyovych: Encyklopedia zhyttia i tvorennia. – Paryzh; Lviv: Feniks, Ukrains'ka Akademia drukarstva*, 1996. – 704 s.
  8. *Shabliy O.* Suspilna heohrafia: u dvokh knykhakh. Knyha 1-a. Problemy teorii, istorii ta metodyky doslidzhennia: [Vybrani prac i] / O. Shabliy. – L'viv: LNU imeni Ivana Franka, 2015. – 814 s.